

BAROK

WPROWADZENIE DO EPOKI

BAROK

Źródła, wzory, inspiracje:

- Antyk: mitologia, retoryka, historia, odwołania do twórczości autorów greckich i rzymskich
- Biblia: motywy maryjne
- Średniowiecze: motywy kultury rycerskiej; sztuki umierania

Ramy czasowe

- Europa: koniec XVI – koniec XVII w.
- Polska: pocz. XVII – lata 30. XVIII w.

POCHODZENIE NAZWY EPOKI

Słowo barok pochodzi od portugalskiego barocco oznaczającego rzadką, cenną perłę o nieregularnym kształcie lub od terminu oznaczającego w dawnej logice rodzaj błędnego rozumowania. Jest to nawiązanie do charakteru epoki, której zarzucano barbarzyństwo i wypaczenie kanonów sztuki. Jednak w języku francuskim baroque oznacza także bogactwo zdobnictwa.

Giovanni Lorenzo Bernini, Ekstaza św. Teresy, 1647–1652

Centra kulturalne

- Włochy: Florencja, Rzym
- Francja: Paryż, Wersal
- Polska: Kraków, Warszawa, dwory: królewskie (Wilanów), magnackie

CENTRA KULTURALNE

- W początkach baroku europejskim centrum kulturalnym nadal (po okresie renesansu) pozostawały Włochy – Rzym jako siedziba papieżstwa, Florencja, Wenecja. Renomą cieszyły się wciąż włoskie uniwersytety.
- Powoli jednak punkt ciężkości przesuwał się w kierunku Francji, która za panowania Ludwika XIV (1643–1715) zyskała dominującą pozycję w Europie. Pałac, zbudowany przez króla w podparyskim Wersalu, stał się wzorcem dla wielu rezydencji, a panującą tam etykietę przejęły inne dwory monarsze. Tendencje barokowe trwały w kulturze Francji dość krótko – szybko zwyciężył w niej klasycyzm, który w XVIII w. stał się dominujący w całej Europie.

Hyacinthe Rigaud, Portret Ludwika XIV, 1701

- W Polsce coraz większego znaczenia nabierała Warszawa, do której Zygmunt III przeniósł monarszą siedzibę (1596). W pobliżu nowej stolicy, w Wilanowie, Jan III Sobieski zbudował reprezentacyjny pałac (1677–1694).
- Ważną rolę odgrywał nadal Kraków jako siedziba uniwersytetu i miejsce pochówku królów. Lokalnymi centrami kulturalnymi stały się niektóre rezydencje magnackie, jak Łańcut Lubomirskich czy Nieśwież Radziwiłłów.

MECENAT - Nadal decydującą rolę odgrywał mecenat kościelny, królewski oraz magnacki. W niektórych krajach (np. Niderlandach) bardzo istotną rolę we wspieraniu artystów odgrywało bogate mieszczaństwo.

Historia

- wojna trzydziestoletnia
- monarchia absolutna we Francji
- potop szwedzki
- odsiecz wiedeńska

KALENDARIUM EPOKI

Polska	Europa
1584 śmierć Jana Kochanowskiego 1655–1660 najazd szwedzki na Polskę (potop) 1652 pierwsze zerwanie sejmu z zastosowaniem liberum veto 1658 wygnanie arian z Polski 1683 odsiecz wiedeńska 1740 założenie Collegium Nobilium	1618–1648 wojna trzydziestoletnia 1643–1715 panowanie Ludwika XIV we Francji 1682–1725 panowanie Piotra Wielkiego w Rosji

Światopogląd

- **mistycyzm** (prąd filozoficzno-religijny uznający możliwość łączenia się duszy ludzkiej z Bogiem)
- **panteizm** (pogląd filozoficzny i religijny utożsamiający Boga z przyrodą i zachodzącymi w niej zjawiskami)
- **sceptycyzm** (stanowisko filozoficzne odrzucające możliwość uzyskania wiedzy wiarygodnej, prawdy)
- **kontrreformacja** (ruch w Kościele katolickim, zainicjowany na soborze trydenckim (1545–1563), zmierzający do reformy wewnątrz Kościoła. Zwalczał reformację w celu odbudowy własnej potęgi oraz politycznych, gospodarczych i kulturalnych wpływów. Rozwijał się głównie we Włoszech, Francji i w Niderlandach od połowy XVI do schyłku XVII w., a w Polsce w latach 1564–1768. Działacze kontrreformacyjni dążyli w swych działaniach do pogłębienia życia religijnego, wzmożenia dyscypliny, eliminacji najbardziej rzucających się w oczy nadużyć duchowieństwa. Kontrreformacja ograniczała wolność słowa (temu służył m.in. Indeks ksiąg zakazanych), działała poprzez wszechstronnie rozwiniętą propagandę, którą zajmował się przede wszystkim zakon jezuitów, skierowaną przeciwko Kościołom protestanckim.)

Nauka i technika

- astronomia (Galileusz)
- prawo ciężenia (Isaac Newton)
- rozwój matematyki i nauk przyrodniczych
- wynalazki: teleskop, mikroskop, barometr

Sztuka barokowa

Ważne pojęcia

kontrast – wystąpienie elementów, zjawisk, postaw itp. o cechach przeciwstawnych lub o mocno

uwidocznionej różnicy podczas ich porównywania lub zestawienia, np. kontrast form, linii, kolorów, kształtów;

dualizm – jednoczesne występowanie dwóch odmiennych zjawisk, aspektów, pierwiastków; dwoistość; a także: koncepcja filozoficzna zakładająca współistnienie dwóch pierwotnych bytów, przeciwstawnych i uzupełniających się, np. materii i ducha;

asymetria – brak równowagi w danym układzie przestrzennym lub relacjach

dysharmonia – stan braku zgodności, zgody między jakimiś elementami całości; rozgardiasz, dysonans, nieład, konflikt; w muzyce: brak odpowiedniości brzmieniowej pomiędzy dźwiękami muzycznymi; dysonans, zgrzyt

symbol – pojęcie, przedmiot, znak itp., mające jedno znaczenie dosłowne i większą liczbę znaczeń ukrytych;

hiperbola – motyw stylistyczny w tekście lub mowie, polegający na zamierzonej przesadzie w opisie czegoś

dysonans - brak zgodności brzmienia dźwięków,

ekspresja – wyrazisty i sugestywny sposób wyrażania uczuć

iluzja – złudzenie; wrażenie, że się widzi coś, czego w istocie nie ma

światłocień – technika malarstwa polegająca na różnicowaniu natężenie światła i eksponowaniu kontrastów światła. Artysta operujący tą techniką zwraca uwagę na wartości malarskie oświetlenia poszczególnych elementów swej kompozycji. W zależności od miejsca, skąd pada światło, część z nich jest skąpana w blasku, bardzo wyraźna, część natomiast - ukryta w cieniu. Światłocień pozwala realistycznie ukazać wnętrza i tak komponować przestrzeń obrazu, by światłem podkreślić to, co najważniejsze. Technika ta wzmaga także dramatyzm przedstawionych scen.

makaronizm – obcy, zwłaszcza łaciński, wyraz, zwrot lub obca forma gramatyczna wplecione do zdań w języku ojczystym

marinizm – styl w literaturze barokowej, charakteryzujący się bardzo efektowną formą, nadużywaniem różnorodnych środków stylistycznych

konceptyzm - główny prąd w poezji baroku, cechujący się dążeniem do nieustannego zadziwiania, zaskakiwania i zaszokowania czytelnika. Koncept to wyszukany, oryginalny i niespodziewany pomysł, na którym oparty jest utwór poetycki, zarówno pod względem budowy jak i treści.

oraz: niepokój, dynamizm, zmysłowość, ozdobność

Wybitni twórcy i ich dzieła

- Pierre Corneille, *Cyd*
- Jean Racine, *Fedra*
- Molier *Świętoszek, Skąpiec*
- Mikołaj Sęp Szarzyński, *Rytmy abo wiersze polskie*
- Jan Andrzej Morsztyn, *Do trupa, O swojej pannie, Niestatek*
- Jan Chryzostom Pasek, *Pamiętniki*
- Wacław Potocki, *Transakcja wojny chocimskiej*

Ważne motywy i tematy

- marność nad marnością (vanitas)
- przemijanie, śmierć
- miłość
- uciechy życia doczesnego
- życie szlachty **sarmackiej**

Sarmatyzm to ideologia szlachty polskiej XVII i pierwszej połowy XVIII w. Sarmaci – członkowie koczowniczych plemion irańskich, zamieszkujący

- Daniel Naborowski, *Na oczy królowny angielskiej, Krótkość żywota, Marność*
- Jan Sobieski, *listy do Marysieńki*

Sentencje, złote myśli:

- „Staraj się zawsze odnosić zwycięstwa raczej nad sobą niż nad losem i zmieniać raczej swoje pragnienia niż porządek świata” – Kartezjusz
- „Człowiek jest tylko trzcina, najwątleszą w przyrodzie, ale trzcina myślącą” – Blaise Pascal
- „Zważmy zysk i stratę, zakładając, że Bóg jest. Rozważmy te dwa wypadki; jeśli wygrasz, zyskujesz wszystko; jeśli przegrasz, nie tracisz nic” – Blaise Pascal
- „I nie miłować ciężko, i miłować / Nędzna pociecha” – Mikołaj Sęp Szarzyński
- „Pokój - szczęśliwość; ale bojowanie / Byt nasz podniebny” – Mikołaj Sęp Szarzyński
- „Między śmiercią, rodzeniem byt nasz ledwie może / Nazwan być czwartą częścią mgnienia” – Daniel Naborowski

w starożytności stepy południowo-wschodniej Europy – byli (błędnie) uważani za protoplastów szlachty polskiej. Mit ten stanowił uzasadnienie szlacheckiej dumy i początkowo miał wydźwięk pozytywny – podkreślał umiłowanie wolności, waleczność, dzielność. Z czasem sarmatyzm stał się pojęciem oznaczającym konserwatyzm, megalomanię narodową i stanową, ksenofobię, szlachecką rubasznosc, prostactwo i inne narodowe wady. Sarmatyzm kojarzy się ze złotą wolnością szlachecką i liberum veto.

Z sarmatyzmem wiąże się też przekonanie, że Polacy są narodem wybranym, stanowią w Europie przedmurze chrześcijaństwa (łac. *antemurale christianitatis*) jako jej obrońcy przed najazdami pogan – Turków i Tatarów (mesjanizm barokowy). Sarmatyzm przejawiał się w barokowej sztuce, polityce, obyczajach i modzie.

Jak zauważył Janusz Maciejewski:

Sarmata był [...] homo ludens i homo politicus. Lubił się bawić, wysoko rozwinął kulturę zabawy (biesiady z całym ich ceremoniałem, polowania, kuligi i tym podobne) oraz związane z nią dziedziny sztuki: tańce, humorystykę literacką („facecje”) – o bogatej, w kierunku groteski i absurdu nachylonej fantastyce. W sarmackiej kulturze ważną rolę odgrywało gawędziarstwo – swoisty teatr jednego aktora (kultura żywego słowa stała w tym środowisku wysoko). [...] Z drugiej strony szlachcic chętnie brał udział w „sprawach publicznych”: sejmikował, „kreskował”, rozprawiał o takich czy innych potrzebach Rzeczypospolitej [...].¹

¹Janusz Maciejewski, *Sarmatyzm jako formacja kulturowa*, „Teksty” 1974, z. 4.

FILOZOFIA EPOKI

W filozofii świeckiej nastąpiło zachwianie optymistycznego przekonania o wielkich poznawczych i twórczych możliwościach człowieka. Niespokojny wiek XVII przyniósł w filozofii poszukiwania jakiejś niewzruszonej, a jednocześnie niemetafizycznej podstawy, na której można by oprzeć rozważania na temat istoty wszechświata i zasad jego funkcjonowania.

Z tej epoki pochodzi wiele ważnych wynalazków technicznych (teleskop, mikroskop, barometr), które umożliwiły precyzyjniejszą obserwację świata.

René Descartes,
Kartezjusz (1596–
1650)

Francuski filozof twierdził, że zmysły nas zwodzą, autorytety zaprzeczają sobie nawzajem i właściwie wszystko można podać w wątpliwość. Widział tylko jeden pewnik: człowiek jest podmiotem myślącym (Cogito ergo sum – myślę, więc jestem). Uważał, że pojęcie Boga, który jest gwarantem obiektywności realnego świata, zostało niejako „odciśnięte” w naszym umyśle przez Niego samego, a to dowodzi Jego istnienia jako prapoczątku. Na tym jednak kończy się Jego rola – wszechświat raz wprawiony w ruch rządzi się niezmiennymi prawami, a więc jest zdeterminowany i nie ma w nim miejsca na boską ingerencję (deizm). Kartezjusz uważał, że człowiek,

	jako istota rozumna i dysponująca wolną wolą, powinien panować nad swymi namiętnościami, skłonnościami i popędami, prowadzić życie zrównoważone i zgodne z obyczajami otaczającej go społeczności
Blaise Pascal(1623–1662)	Francuski filozof odrzucił kartezjańskie zaufanie do rozumu, twierdził, że nie rozum i dedukcja, ale intuicja, porządek serca pozwalają człowiekowi orientować się w świecie. Jednak to rozum, uświadamiający naszą znikomość, stanowi o naszej godności. Nie mogąc udowodnić istnienia Boga, pragnął przekonać wahających się, że warto w Niego uwierzyć, że należy postawić wiarę przed rozumem, gdyż to się po prostu opłaca. Jeśli uwierzysz i będziesz żył zgodnie z bożymi przykazaniami – przekonywał Pascal – niczego nie stracisz, a możesz zyskać zbawienie i szczęście wieczne (zakład Pascala)
Benedykt (Baruch) Spinoza(1632–1677)	Holenderski filozof sceptycznie odnosił się do poznania zmysłowego oraz prawd głoszonych przez uznane autorytety, a za jedyne pewne narzędzie poznania uważał rozum. Podstawą swojego systemu uczynił pojęcie substancji jako bytu, który – wieczny i nieskończony – sam jest przyczyną swego istnienia i można go utożsamić z Bogiem (panteizm). Uważał, że człowiek jako częśćka natury podlega jej prawom, a wszelkie jego działania są przez nie zdeterminowane. By osiągnąć szczęście, należy stosować zasady stoików – trzymać na wodzy emocje, pogodzić się z losem, nie trwonić energii na przeciwstawianie się temu, co konieczne. W codziennym życiu trzeba kierować się rozsądkiem i zasadą współdziałania, solidarności z innymi ludźmi
Gottfried Wilhelm Leibniz(1646–1716)	Niemiecki filozof i uczonek, który chciał stworzyć podstawy nowoczesnego przyrodoznawstwa i rozwiązać problem opisu związku duszy i ciała. Opracował dwójkowy (binarny) system liczbowy, odkrył rachunek różniczkowy, skonstruował maszynę do liczenia. Fryderyk Wielki powiedział o nim: „Sam dla siebie jest całą akademią”

SZTUKA BAROKU

Sztuka baroku trudna jest do jednoznacznego scharakteryzowania przede wszystkim dlatego, że występuje w niej wiele kontrastujących ze sobą zjawisk. Przykładem może być sposób przedstawienia postaci ludzkiej. Z jednej strony z barokiem nierozłącznie kojarzą się kobiety z obrazów Rubensa o wybujałych kształtach, z drugiej zaś ascetyczne, jak gdyby rozciągnięte w pionie, postacie z obrazów El Greca. Generalnie jednak sztuka baroku to sztuka skrajności, wyolbrzymienia (hiperbolizacji) i deformacji. Widać w niej przepych, okazałość, rozmach, bogactwo, dynamizm, dekoracyjność, oryginalność, żywiołowość,

Diego Velázquez, Wenus ze zwierciadłem, ok. 1650

Johannes Vermeer van Delft, Dziewczyna z perłą (Dziewczyna z perłowych kolczykach), ok. 1665

indywidualizm, subiektywizm. Twórcy tej epoki lubowali się w stwarzaniu iluzji (malarstwo). W baroku można obserwować dążenie do syntezy sztuk. Najpełniej realizowała się ona w operze, gdzie bogata scenografia miała w sobie elementy architektury, malarstwa i rzeźby, a partie wokalne wykonywane przez śpiewaków łączyły muzykę, tekst literacki i teatralne środki wyrazu.

CECHY SZTUKI BAROKOWEJ

Architektura

monumentalizm, malarskość, okazałość, ekspresja, łączenie różnych środków wyrazu, bogactwo sztukaterii, łamane i zaokrąglone gzymsy, spiralne kolumny, horror vacui (łac.; ‘lęk przed pustką’) – dążenie do wypełnienia całej powierzchni ścian i sufitu malowidłami, płaskorzeźbami, sztukateriami.

Macierzysta świątynia zakonu jezuitów w Rzymie stała się prototypem wielu kościołów katolickich budowanych po soborze trydenckim.

Wnętrze kościoła Il Gesù (Jezus) w Rzymie, 1568–1584

Fasada dawnego kościoła Dominikanów we Lwowie (obecnie cerkiew greckokatolicka), XVIII w.

Malarstwo

asymetryczna kompozycja, gra światłocieniem, skrót perspektywiczny, nieliczenie się z realiami, zagubienie proporcji, iluzja trójwymiarowości

Realne zdarzenie rozgrywa się na drugim planie, podczas gdy pierwszy wypełniają postacie mitologiczne, ochraniające królewski statek w drodze do Marsylii: Neptun, trytony (pół ludzie, pół ryby) i nereidy (nimfy morskie). Nad schodzącą z pokładu Marią unosi się Fama (bogini wieści), która dmie jednocześnie w dwie trąby.

Peter Paul Rubens, Przybycie Marii Medycejskiej do Marsylii, ok. 1622–1625

Rzeźba	<p>ukazywanie postaci w ruchu (stąd powiedzenie: każdy święty ma swoje wykrety), nienaturalne pozy, teatralność, odzwierciedlenie uczuć na twarzach postaci, pofałdowane stroje i draperie, jaskrawe, kontrastowe barwy, precyzja w przedstawianiu szczegółów</p> <p>Giovanni Lorenzo Bernini, Dawid 1624-32 marmur, wys. 170 cm Galleria Borghese, Rzym</p>	
Muzyka	<p>zerwanie ze skomplikowaną polifonią zagłuszającą tekst; powstanie nowych gatunków wokально-instrumentalnych - opera, kantata, oratorium – i instrumentalnych - concerto grosso, koncert solowy, fuga, toccata; rozwój muzyki organowej</p>	

TWÓRCZOŚĆ REMBRANDTA

Rembrandt Harmensz van Rijn (1606–1669) – holenderski malarz i grafik. Jeden z największych artystów w dziejach sztuki, mistrz światłocienia, twórca umiejący zajrzeć w głąb ludzkiej duszy. Sławę wśród współczesnych zawdzięczał Lekcji anatomii doktora Tulpa, będącej zbiorowym portretem studentów obserwujących sekcję zwłok. Stał się wziętym portrecistą, otrzymującym wiele zamówień. Początkowo dzieła jego cechowało dramatyczne napięcie, jednak prace późniejszego okresu twórczości są coraz spokojniejsze i bardziej uduchowione. W roku 1642 powstał sławny obraz zwany Straż nocna (Wymarsz strzelców), stanowiący punkt zwrotny w twórczości Rembrandta od silnego realizmu do swoistego wizjonerstwa i mistycyzmu. Obok portretów malował obrazy o tematyce biblijnej oraz pejzaże. Pozostawił po sobie ok. 300 obrazów olejnych oraz ponad 300 grafik.

Lekcja anatomii doktora Tulpa – obraz namalowany w 1632

Giovanni Lorenzo Bernini (1598–1680) – włoski artysta łączący umiejętności rzeźbiarza, architekta oraz malarza. Jego dzieła, wyróżniające się dynamiką i patosem, były wzorcami dla twórców w całej Europie. W rzeźbie potrafił mistrzowsko oddać ulotne stany psychiczne i emocje, świetnie operował alegorią i symbolem. Z wycuciem posługiwał się perspektywą i ukrytym źródłem światła. Budowle projektowane przez Berniniego odznaczały się doskonałością proporcji, znakomitym opanowaniem zasad perspektywy i swobodnym stosowaniem form klasycystycznych. W swym dążeniu do syntezy sztuk łączył elementy architektury, rzeźby i malarstwa w harmonijną całość. Jego najwybitniejsze dzieła to: baldachim nad grobem św. Piotra w Bazylice św. Piotra, grobowiec Urbana VIII, rzeźby – Dawid, Ekstaza św. Teresy, kolumnada przed Bazyliką św. Piotra, kościół św. Andrzeja w Rzymie, Fontanna Czterech Rzek.

Giovanni Lorenzo Bernini, Fontanna Czterech Rzek, Rzym

KIERUNKI W LITERATURZE BAROKOWEJ

Twórca barokowy to najczęściej człowiek „rozdwojony w sobie”: z jednej strony przekonany o znikomości wszystkiego, co ziemskie, i dążący do zbawienia duszy, z drugiej zaś doceniający „światowe rozkosze”, pragnący sławy i uznania. Te przeciwstawne wątki współistnieją w twórczości wielu pisarzy. Artysta stara się za wszelką cenę przyciągnąć uwagę odbiorcy, zaskoczyć, zadziwić, porusza więc raczej sferę emocji niż intelektu. Sięga po niecodzienne pomysły (koncepty), nie stroni od tematów tabu, opisuje drastyczne sytuacje, nie cofa się przed użyciem wulgaryzmów, eksponowaniem brzydoty, makabry. Wykorzystuje przy tym całą gamę wyrazistych środków stylistycznych i wersyfikacyjnych: anafory, antytezy, hiperbole, inwersje, oksymorony, paradoksy, dysonanse, peryfrazy, przerzutnie.

Według Czesława Hernasa:

Barok jako kierunek artystyczny przeciwstawiający się renesansowemu klasycyzmowi [...] rozpoczynał się w wieku XVI, rozwinął w XVII, trwał jeszcze w pierwszej połowie XVIII, kiedy to nastąpił nawrót do klasycyzmu, a dorobek sztuki barokowej oceniony został negatywnie, jako świadectwo samowoli twórców, rezygnujących z klarownych norm sztuki na rzecz poszukiwania niezwykłości formalnych. [...] Dopiero badania dwudziestowieczne doprowadziły do uwolnienia baroku od owej klamry klasycystycznych kryteriów. Uznano, że jest to oryginalna i bogata formacja rozwojowa sztuki i wymaga stosowania wobec niej właściwego dla niej systemu kryteriów [...] ¹.

¹ Czesław Hernas, Literatura baroku, PWN, Warszawa 1987.

Marinizm	<ul style="list-style-type: none"> ▪ kierunek nazwany od nazwiska włoskiego poety Giambattisty Marina ▪ dążenie do wirtuozerii formy ▪ kwiecisty styl lubujący się w cudowności, zaskoczeniach, olśniewających konceptach, odwołujący się do fantazji oraz natchnienia poety ▪ dążenie do kompozycji otwartej, dowolność, przypadkowość ▪ przekonanie, że poezja ma zadziwić, zaskoczyć niezwykłością operacji językowych, metafor, szokujących paradoksów, zestawień antytetycznych, oryginalnych epitetów, śmiałych porównań
Konceptyzm	<ul style="list-style-type: none"> ▪ kierunek w poezji barokowej bliski marinizmowi

	<ul style="list-style-type: none"> ▪ oparcie utworu na koncepcie – niezwykłym, zaskakującym pomysłem, dotyczącym stylu lub kompozycji dzieła ▪ stosowanie różnorodnych środków mających na celu zaskoczenie odbiorcy (takich jak gra słów, antyteza, paradoks, gradacja, sumacja)
Poezja metafizyczna	<ul style="list-style-type: none"> ▪ twórczość ukazująca trudną kondycję egzystencjalną człowieka, jego wewnętrzną walkę (trudny humanizm / humanizm heroiczny) ▪ motyw zmagania się sił dobra i zła, Boga i szatana, światła i ciemności

NURTY W LITERATURZE POLSKIEGO BAROKU

W literaturze polskiej dojrzałego i późnego baroku występują dwa główne nurty:

Nurt dworski	Nurt sarmacki (ziemiański)
<ul style="list-style-type: none"> ▪ rozwija się pod wpływem wzorców płynących z Zachodu, przede wszystkim z Włoch oraz Francji ▪ jest związany z kulturą magnacką ▪ tematyka: głównie miłosna (poezja światowych rozkoszy) albo metafizyczna (przemijanie, śmierć) ▪ główni przedstawiciele: Jan Andrzej Morsztyn, Daniel Naborowski 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ ma rodzimy, oryginalny charakter i odwołuje się do ideologii sarmatyzmu ▪ jest związany z kulturą szlachecką ▪ tematyka: codzienność, dylematy religijne, problemy obyczajowe, sprawy narodowe itp. ▪ główni przedstawiciele: Jan Chryzostom Pasek, Wacław Potocki, Wespazjan Kochowski

Większość utworów najwybitniejszych twórców polskiego baroku (Jana Chryzostoma Paska, Jana Andrzeja Morsztyna, Wacława Potockiego) została opublikowana drukiem dopiero w XIX i XX w. Między innymi dlatego literatura barokowa długo nie była doceniana przez historyków literatury.

WZORCE OSOBOWE TYPOWE DLA POLSKIEJ LITERATURY BAROKOWEJ

Mistyk – człowiek „rozdwojony w sobie” (dualizm), rozdarty między przyjemnościami świata doczesnego, ku którym skłania go ciało, a zbawieniem, którego domaga się dusza. (Mikołaj Sęp Szarzyński, *Rytmy abo wiersze polskie*)

Mikołaj Sęp Szarzyński, *Rytmy abo wiersze polskie*, 1601

W bibliotece w Kórniku koło Poznania zachował się jedyny egzemplarz tej poezji. Badacze toczą spór o przyporządkowanie twórczości Mikołaja Sępa Szarzyńskiego do konkretnej epoki literackiej. Jedni podkreślają, że poeta żył w czasach Jana Kochanowskiego i zmarł przed nim, ale niewątpliwie Rytmy... zainspirowały artystów wczesnego baroku.

- **Sonet IV. *O wojnie naszej, którą więdziemy z szatanem, światem i ciałem***
 - życie jako ciągła walka – także z szatanem, który przez pokusy pragnie zgubić ludzi
 - człowiek jako słaby, „rozdwojony w sobie”
 - Bóg jako jedyna nadzieja na zwycięstwo w tej walce
- **Sonet V. *O nietrwalej miłości rzeczy świata tego***
 - rozdarcie człowieka postawionego wobec pokus („I nie miłować ciężko, i miłować / Nędzna pociecha”)
 - nietrwałość ziemskich wartości (vanitas), np. władzy, majątku, rozkoszy
 - wyższość miłości do Boga

Dworzanin – człowiek wykształcony, o wielkiej ogładzie, lubiący flirtować z kobietami, prowadzący skrzęce się dowcipem dysputy (Jan Andrzej Morsztyn, Lutnia, *Kanikuła albo psia gwiazda*)

Sarmata - szlachcic polski z jego zaletami i wadami. Do tych pierwszych należą: odwaga, ciekawość świata, poczucie humoru, zaradność, pewność siebie; do tych drugich: niezdyscyplinowanie, nietolerancja

religijna, lekceważenie ludzi niższego stanu, zabobonność, nieposzanowanie dla prawa, warcholstwo, pieniactwo, fanatyzm religijny (Jan Chryzostom Pasek, *Pamiętniki*)

Jan Chryzostom Pasek, *Pamiętniki*

Autor był typowym barokowym sarmatą i raczej nie planował publikacji Pamiętników, ale zapewne liczył się z tym, że ktoś będzie je czytał. Utwór – wydany w romantyzmie – dzieli się na dwie części: bohaterem pierwszej jest Pasek jako żołnierz, drugiej – Pasek jako ziemianin.

Pasek zachował żywy język szlachecki XVIII w., pełen typowych dla barokowej polszczyzny makaronizmów, czyli wtrąceń z łaciny, za pomocą których pisarz podkreślał swój status (poza nielicznymi wyjątkami znajomością tego języka – nie zawsze zresztą najlepszą – mogła się pochwalić jedynie szlachta). Wzorował się na nim m.in. Henryk Sienkiewicz, gdy pisał Trylogię (archaizacja).

Patriota – niezłomny wojownik dzielnie znoszący wszelkie wojenne trudy, mądry wódz dbający o swoich podkomendnych, przedkładający dobro ojczyzny nad osobiste interesy. (Wacław Potocki, *Transakcja wojny chocimskiej*)

NAJWYBITNIEJSI TWÓRCY I ICH DZIEŁA

LITERATURA OBCA

Kraj	Autor	Przykładowe dzieła
Francja	Pierre Corneille	Cyd (tragedia)
	Jean Baptiste Racine	Fedra (tragedia)
	Molier	<i>Świętoszek</i> , <i>Skąpiec</i> , <i>Mizantrop</i> (komedie)
	Nicolas Boileau	Sztuka poetycka (poemat dydaktyczny – kodeks klasycyzmu)
	Jean de La Fontaine	Bajki
Włochy	Giambattista Marino	Adon (poemat), Lira (zbiór wierszy)
Hiszpania	Lope de Vega	Nowa sztuka pisania komedii (rozprawa), <i>Pies ogrodnika</i> (komedia)
	Pedro Calderón	<i>Życie snem</i> , <i>Księżę niezłomny</i> (dramaty)

Molier, *Skąpiec*, 1668

Tytułowy skąpiec to Harpagon, który kocha jedynie swój skarb – szkatułkę z pieniędzmi. Utwór jest gorzką komedią o dramacie uzależnienia, braku miłości i więzi rodzinnych. W czasie premiery 9 września 1668 r. w roli Harpagona wystąpił Molier.

Molier, *Świętoszek*, 1664

Bogaty mieszczanin Orgon przyjmuje do swojego domu bezdomnego, ale – jak sądzi – bardzo pobożnego człowieka i nakazuje rodzinie traktować Tartuffe'a jako szczególnego gościa. Przybysz narzuca się domownikom, usiłuje uwodzić gospodynię, akceptuje propozycję małżeństwa z córką Orgona. Wszyscy poza panem domu dostrzegają jego fałszywą pobożność. Rodzina próbuje zdemaskować obłudnika. Wydaje się jednak, że jest już za późno, gdyż oszust sięga po cały majątek swego dobroczyńcy, a nawet zagraża jego wolności. Dzięki dobroduszości władcy historia kończy się szczęśliwie dla Orgona i jego bliskich, a Tartuffe zostaje ukarany za tę intrygę oraz oszustwa, których dopuścił się w przeszłości.

LITERATURA POLSKA

Autor	Przykładowe dzieła
Mikołaj Sęp Szarzyński	Rytmy abo wiersze polskie (sonety)

Jan Andrzej Morsztyn	Kanikuła albo psia gwiazda, Lutnia (zbiory wierszy)
Jan Chryzostom Pasek	Pamiętniki
Wacław Potocki	Transakcja wojny chocimskiej (epos), Ogród, ale nieplewiony..., Moralia abo rzeczy do obyczajów, nauk i przestróg (zbiory wierszy)
Daniel Naborowski	Na oczy królowny angielskiej, Krótkość żywota, Marność (wiersze)
Jan Sobieski	listy do Marysienki

TUNKI LITERACKIE

Liryka	Epika	Dramat
<ul style="list-style-type: none"> ▪ sonet ▪ hymn ▪ pieśń ▪ oda ▪ epitafium ▪ epigramat 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ poemat heroiczny ▪ hagiografia ▪ pamiętnik ▪ diariusz ▪ raptularz 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ tragedia ▪ komedia ▪ farsa

CO NAM ZOSTAŁO Z BAROKU

Twórcy oświecenia widzieli w baroku upadek obyczajów i zepsucie smaku artystycznego. Kulturę XVII w. docenili dopiero romantycy (metafizyka, indywidualizm, motyw śmierci, teatralizacja), mniej zafascynowani nią byli pozytywści, choć akcja Trylogii Henryka Sienkiewicza rozgrywa się właśnie w czasach baroku.

W poezji XX w. inspirował się tą epoką m.in. Stanisław Grochowiak. W słownictwie i nazewnictwie wiele zwrotów i pojęć pochodzi z baroku, np. myślę, więc jestem, indeks ksiąg zakazanych (cenzura), każdy święty ma swoje wykręty, zastaw się, a postaw się, od Sasa do Lasa, Rubensowskie kształty, barokowa przesada, złota wolność (szlachecka), liberum veto, przedmurze chrześcijaństwa, metody jezuickie, sarmata, koncept.

We współczesnej polszczyźnie funkcjonuje wiele słów zapożyczonych w okresie baroku – odzwierciedlają one kontakty Polski zarówno z kulturą zachodnią, jak i wschodnią (m.in. turecką), np. tapczan, kiosk, ułan, bazar, wataha.

PRZYKŁADY NAWIĄZAŃ I KONTYNUACJI

Literatura	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Jan Lechoń, <i>Sejm</i> ▪ Kazimierz Brandys, <i>Wariacje pocztowe</i> ▪ Stanisław Grochowiak, np. <i>Lekcja anatomii, Menuet z pogrzebaczem, Dla zakochanych to samo staranie, Piersi królowej utoczone z drewna</i> ▪ Jarosław Marek Rymkiewicz, np. <i>Na ciało, gdy umiera</i> ▪ Ernest Bryll, <i>Portret sarmacki</i> ▪ elementy barokowej stylistyki można dostrzec we wczesnej twórczości Mirona Białoszewskiego (np. <i>Ballada z makaty, Rozprawa o stolikowych baranach, Szare eminencje zachwytu, Podłogo, błogosław!</i>)
Malarstwo i rzeźba	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Kolumbijski malarz i rzeźbiarz Fernando Botero stworzył specyficzny styl odwołujący się do malarstwa barokowego. Jego akty kobiece w sposób karykaturalny nawiązują do twórczości Rubensa

Fernando Botero, Porwanie Europy, 1992

- Malarstwo batalistyczne XIX w. często wykorzystywało tematy związane z wojnami XVII w. w Polsce (np. Jan Matejko, Sobieski pod Wiedniem; Juliusz Kossak, Sobieski pod Wiedniem i Chodkiewicz pod Smoleńskiem; Józef Brandt, Bitwa pod Chocimiem i Czarniecki pod Koldyngą; Wojciech Kossak, Kircholm i Jasyr tatarski)
- We współczesnym malarstwie polskim do baroku nawiązywali Jerzy Duda-Gracz (np. Motyw polski, Wielki finał) i Franciszek Starowieyski (np. Komt der Todt 'nadejście śmierci')

Teatr

- synteza sztuk (np. teatr wizji i plastyki, pantomima)
- sztuki Moliera w repertuarze wielu teatrów.

Rysunek

- twórczość Rolanda Topora

Architektura

- wzorce barokowe wykorzystywane są przez architektów [postmodernistycznych](#)

„Krzywy dom” w Sopocie, 2004

Muzyka	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Utwory baroku należą do najczęściej wykonywanych i nagrywanych na płytach kompozycji muzyki poważnej (np. Jan Sebastian Bach, Georg Friedrich Händel) ▪ Utwory twórców barokowych są chętnie wykorzystywane przez twórców muzyki popularnej, np.: <ul style="list-style-type: none"> ▪ A whiter shade of pale (wg Arii na strunie G Jana Sebastiana Bacha) w wykonaniu zespołu Procol Harum, ▪ Zadok the Priest Georga Friedricha Händla wykorzystany w hymnie Ligi Mistrzów UEFA
Film	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Pan Wołodyjowski, reż. Jerzy Hoffman, 1969 ▪ Trzej muszkietierowie, reż. Richard Lester, 1973 ▪ Potop, reż. Jerzy Hoffman, 1974 ▪ Kontrakt rysownika, reż. Peter Greenaway 1982 ▪ Wszystkie poranki świata, reż. Alain Corneau, 1991 ▪ Farinelli, ostatni kastrat, reż. Gérard Corbiau, 1994 ▪ Ogniem i mieczem, reż. Jerzy Hoffman 1999 ▪ Król tańczy, reż. Gerard Corbiau, 2000 ▪ Dziewczyna z perłą, reż. Peter Webber, 2003